

УДК 343.12:341.24(477)

О.М. БРОНЕВИЦЬКА, Львівський державний університет внутрішніх справ

ВІДПОВІДНІСТЬ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ МИРУ І БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА МІЖНАРОДНИМ ДОГОВОРАМ УКРАЇНИ КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ

Ключові слова: міжнародний договір, геноцид, піратство, правила і звичаї ведення війни

В рамках міжнародних конференцій та під егідою міжнародних організацій було прийнято ряд договорів кримінально-правового характеру, які зобов'язують держави-учасниці цих конвенцій привести у відповідність своє внутрішнє кримінальне законодавство відповідно до рекомендацій, викладених у міжнародних актах, зокрема, встановити кримінальну відповідальність або ж внести якісні зміни до діючих законодавчих положень щодо тих суспільно-небезпечних діянь, які посягають на безпеку всього людства. Міжнародний договір є найбільш поширеною правовою формою, яка опосередковує міжнародні відносини. Власне, за його допомогою в повній мірі реалізується співпраця держав та закріплюються результати такої співпраці. Перед нами стоїть мета – визначити, які з прийнятих конвенцій стосуються боротьби зі злочинами проти миру і безпеки людства, наскільки Україна виконала прийняті на себе зобов'язання по криміналізації тих діянь, що рекомендовані міжнародними конвенціями, а також проаналізувати діюче вітчизняне кримінальне законодавство в частині протидії злочинам проти миру і безпеки людства і встановити відповідність норм Кримінально-

го кодексу України (далі – КК України) положенням міжнародних договорів.

Окремі аспекти вказаної проблеми досліджувались ще А. Трайніним, які науковець висловив у своєму монографічному дослідженні ще у 1937 р. Останніми роками все більше науковців звертаються до вирішення проблем регламентації відповідальності за злочини проти миру і безпеки людства. Серед них С. Кучевська, Е. Трікоз, М. Хавронюк та інші.

Необхідність виділення злочинів проти миру і безпеки людства в окремий розділ визрівала протягом багатьох років [1, с.161]. Розділ ХХ «Злочини проти миру і безпеки людства» з'явився КК України як результат виконання Україною своїх міжнародно-правових зобов'язань у сфері міжнародного гуманітарного права. Забезпечення інтересів захисту жертв збройних конфліктів вимагає не лише проголошення принципів гуманності і прийняття на їх основі домовленостей про норми поведінки воюючих сторін, а й створення дієвого та ефективного механізму їх імплементації.

Визнаючи важливість створення дієвого механізму реалізації норм гуманітарного права, учасники Женевських конвенцій про захист жертв війни взяли зобов'язання «внести зміни до законодавства, необхідні для забезпечення ефективних кримінальних покарань для осіб, які вчинили чи наказали вчинити ті чи інші вагомні порушення цієї Конвенції...» [2, с.112; 3, с.382].

У кожній з Женевських конвенцій наводиться конкретний перелік таких «серйозних порушень», для запобігання яких сторони, як мінімум, повинні були включити в своє національне законодавство відповідні правові норми. Ці переліки містять як загальні положення для всіх категорій жертв війни, так і деякі особливі положення для окремих категорій осіб, що перебувають під захистом конвенцій.

Для усіх категорій осіб загальними «серйозними порушеннями» є: «умисне вбивство, катування і нелюдське ставлення, включаючи біологічні дослідження, умисне нанесення тяжких

тілесних ушкоджень чи серйозної травми, нанесення шкоди здоров'ю, незаконне масове знищення чи присвоєння майна, яке не викликане військовою необхідністю». Що стосується військовополонених, то до категорії «вагомих порушень» віднесено «примушування військовополоненого нести службу у збройних силах неприємельської держави або позбавлення його прав на неупереджене і нормальне судочинство» (ст.130 III Конвенції), а стосовно цивільного населення «незаконна депортація, переміщення і арешт особи, примушування нести службу у збройних силах неприємельської держави чи позбавлення його права на неупереджене та нормальне судочинство, ...захоплення заручників» (ст.147 IV Конвенції).

Власне, внесення відповідних положень до кримінально-правового законодавства може гарантувати найвищу ступінь ефективності застосування міжнародно-правових норм, оскільки лише Кримінальний кодекс передбачає реальні санкції стосовно осіб, які порушують його норми. Питання практичного застосування конвенцій і протоколів неодноразово висувались представниками Червоного Хреста, внаслідок чого була прийнята резолюція «Національні засоби імплементації міжнародного гуманітарного права» на конференції в Женеві, (жовтень 1986 р.), де, властиво, і висловлено рекомендацію державам-учасникам Женевських конвенцій передбачити відповідальність за ці злочини у національних законодавчих актах [4].

Якщо зіставити положення Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них, які становлять їх невід'ємну частину, то побачимо, що не всі норми Конвенцій імплементовані до чинного КК України.

Частину норм Женевських конвенцій та Додаткових протоколів відображено в КК України. Іншу частину злочинних діянь прямо не криміналізовано. У ч.1 ст.438 КК України передбачено поряд із чітко регламентованими діяннями відповідальність за «інші порушення законів і звичаїв ведення війни, що передбачені міжнародними договорами,

згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України». Це свідчить про те, що, незважаючи на відсутність конкретизації усіх положень Конвенцій та Протоколів до них у КК України, осіб, винних у вчиненні цих злочинів можна притягнути до відповідальності, враховуючи бланкетну відсилку диспозиції ст.438 КК України. Такий підхід законодавця можна вважати слушним, оскільки немає потреби у конкретизованому переліку всіх злочинних діянь, передбачених міжнародними конвенціями, тим паче, що багато злочинів, названих у Женевських конвенціях, згадано не лише у розділі XX КК України, а й в інших розділах чинного вітчизняного кримінального законодавства. Однак, слід відзначити, що диспозиція ст.438 КК України дещо неконкретизована. Це стосується того, що тут є відсилка до «міжнародних договорів», але не вказано, до яких саме договорів. Очевидно, належало чітко вказати в диспозиції статті про Женевських конвенції та Додаткові протоколи до них, щоб не виникло плутанини, які ж саме міжнародні конвенції слід застосовувати в конкретному випадку. Власне ми торкнулися цього питання через те, що порівняно з чотирма Женевськими конвенціями та Додатковими протоколами до них, поки що не ратифікований Україною Статут Міжнародного Кримінального Суду розширює список порушень міжнародного гуманітарного права, вчинених у міжнародних конфліктах та закріплює порушення, пов'язані з використанням заборонених засобів і методів ведення війни, тобто порушення «права Гааги» [5, с.150]. Тому приєднання до Статуту МКС деякі держави використали як привід для удосконалення національного законодавства через врахування останніх змін у сфері міжнародного гуманітарного права. У рамках імплементації Статуту МКС, держави, які вже внесли необхідні зміни до національного законодавства відповідно до Женевських конвенцій та інших джерел міжнародного гуманітарного права, мають можливість переглянути та модернізувати своє національне законодавство, що передбачає кримінальну відповідальність

за порушення міжнародного гуманітарного права.

Коли йдеться про розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення (ст.440 КК України) та її застосування (ст.339 КК України), то предметом цих складів злочинів є хімічна, біологічна, токсична зброя, а також інші її види, заборонені міжнародними договорами України. Вітчизняний законодавець, формулюючи предмет цих злочинів, не виправдано звузив його, вказавши, що зброя масового знищення повинна бути заборонена міжнародними договорами, оскільки існують інші не менш небезпечні види зброї, але стосовно яких немає спеціальних міжнародних актів. Кожен міжнародний договір, що стосується конкретного виду зброї масового знищення, містить і відповідний перелік діянь, які є забороненими відносно певного виду зброї. Наприклад, у Конвенції про заборону застосування ядерної зброї вказано, що держави-учасниці зобов'язуються не застосовувати ядерну зброю за жодних обставин. Конвенція про заборону розроблення, виробництва та накопичування бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про її знищення від 10.04.1972 р. наводить перелік заборонених дій з такою зброєю: розроблення, виробництво, накопичення, придбання, зберігання, перевезення та випробування. Зіставивши положення міжнародних актів і статті 439 та 440 КК України, можемо констатувати, що положення ст.440 КК України не повною мірою відображають перелік дій стосовно зброї масового знищення, передбачених міжнародними договорами, а саме стосовно накопичення та випробування зброї масового знищення.

Відповідальність за геноцид у КК України, передбачена ст.442 КК України, фактично текстуально відтворює положення Конвенції про запобігання злочинів геноцид та покарання за нього від 09.12.1948 р. Конвенція поряд з основними діями також визнає злочин публічні заклики до геноциду, що відображено у ч.2 ст.442 КК України. Водночас Статут Нюрнберзького трибуналу та Прин-

ципи міжнародного права, визнані Статутом Нюрнберзького трибуналу передбачають, що злочинами проти людяності є «вбивства, знищення, оборнення в рабство та інші нелюдські дії, вчинені стосовно цивільного населення до чи під час війни, або ж переслідування за расовими, політичними чи релігійними переконаннями, якщо такі дії вчиняються чи такі переслідування відбуваються під час вчинення будь-якого військового злочину...». Таким чином, Статут та Принципи спеціально виділяють геноцид у військовий час як військовий злочин, проте КК України не містить вказівки на таку обставину.

У теорії кримінального права виділяють три форми геноциду: фізичний – безпосереднє фізичне знищення людей, що належать до певної раси чи нації; біологічний – боротьба з народжуваністю членів переслідуваної раси або нації; культурно-національний – знищення національної культури переслідуваних народів, їх досягнень і багатств [6, с.4; 7, с.111]. Зважаючи на цю обставину, А. Кібальник стверджує, що знищення культурного надбання тієї чи іншої нації, етносу, раси чи релігійної групи не вважається геноцидом, а це зрештою є суттєвим упущенням [8, с.93]. Проте, на нашу думку, такі дії не можуть призвести до знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи, тому не можуть визнаватися формою вчинення геноциду. Науковці також обґрунтовують необхідність криміналізації планування та підготовку дій, спрямованих на повне чи часткове знищення національної, етнічної расової чи релігійної групи [8, с.104; 9, с.146; 10, с.105]. Такий підхід відповідає вимогам міжнародного права, проте, на нашу думку, є зайвим, оскільки ці дії, по суті, є готуванням до злочину геноцид, що повністю охоплюється нормами Загальної частини КК України про незакінчений злочин.

А. Мавлонов та А. Мезяєв також пропонують доповнити склад злочину геноцид вчиненням діяння з політичних мотивів [11, с.105], проте цього робити не варто. Мотиви вчинення геноциду не повинні впливати на його кваліфікацію, тобто за вчинення будь-

якого діяння, що входить до об'єктивної сторони геноциду, повинна наставати відповідальність незалежно від того, що саме спонукало винного до активних дій – політичні чи будь-які інші мотиви.

Крім того, у ч.1 ст.442 КК України передбачено відповідальність за діяння, що становлять геноцид, а в ч.2 передбачено відповідальність за публічні заклики до геноциду. Якщо порівняти санкції ч.1 та ч.2 ст.442 КК України, то легко помітити, що санкція ч.1 значно суворіша від санкції ч.2. Тому слід було б поміняти порядковість встановлення відповідальності: в ч.1 – за публічні заклики до геноциду, а вже в ч.2 – за самі форми геноциду, оскільки, зазвичай, спершу мала б бути встановлена відповідальність за менш суспільно небезпечне діяння, а вже потім – за більш суспільно небезпечне.

Загалом у ст.442 КК України відображено положення Конвенції про заборону злочину геноциду, крім вказівки на вчинення цього злочину під час військового стану, що суперечить принципам міжнародного співробітництва стосовно покарання осіб, винних у злочинах проти людства. Але, оскільки Україна не ратифікувала цих Принципів, то відповідно не виникає доцільність обов'язкового внесення змін до вітчизняного Кримінального закону [12, с.227]. Також варто у ч.1 ст.442 КК України передбачити відповідальність за публічні заклики до геноциду, а в ч.2 – за сам геноцид, оскільки публічні заклики до геноциду є менш суспільно небезпечним діянням, ніж будь-яка з форм геноциду.

Поряд зі злочином геноциду одним із тяжких злочинів проти людства міжнародним співтовариством визнається злочин апартеїду. З метою боротьби із вказаним злочиним 30.11.1973 р. було прийнято Конвенцію ООН про припинення злочину апартеїду та покарання за нього. Незважаючи на те, що ця Конвенція була спрямована проти апартеїду у Південній Африці, за змістом вона має загальний характер і поширюється на територію тих держав, які її підписали та ратифікували. У ст.ІІ Конвенції вказано, що під апартеїдом

слід розуміти нелюдські акти, вчинені з метою встановлення і підтримання панування однієї расової групи людей над будь-якою іншою, її систематичне гноблення, зокрема, позбавлення членів расової групи життя, їх незаконний арешт та утримування у в'язницях, умисне створення таких умов для расової групи, що призведе до повного або часткового фізичного знищення тощо. Діяння, що входять до поняття злочину апартеїду дуже схожі з тими, які характеризують геноцид. Суттєвою ознакою, що дозволяє розмежувати вказані злочини, є мета. Метою апартеїду є встановлення та підтримання панування однієї расової групи людей над іншою, а геноциду – повне або часткове знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи. Україна ратифікувала Конвенцію про апартеїд, однак відповідний склад злочину в Розділі XX КК України не передбачений.

Що стосується встановлення кримінальної відповідальності за злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (статті 443 та 444 КК України), то тут цілком слушно йдеться про потерпілого як особу, котра користується міжнародним захистом, адже перелік таких осіб наведено у Нью-Йоркській конвенції про запобігання та покарання злочинів проти осіб, що користуються міжнародним захистом від 14.12.1973 р. Цей перелік досить великий і наводити його в національному законі немає потреби. У ст.2 Конвенції вказано перелік діянь, які держави зобов'язуються визнати злочинними. Це – а) вбивства, викрадення та інший напад на особисті права чи свободи особи, що користується міжнародним захистом; б) насильницький напад на офіційне приміщення, житлове приміщення або транспортні засоби особи, яка користується міжнародним захистом, що може загрожувати особистості чи свободі останньої; в) загроза будь-якого нападу.

Цілком слушною слід вважати вказівку в статтях 443 та 444 КК України і на мету такого складу злочину – «провокацію війни чи міжнародних ускладнень». Провокативні дії передбачають, що винний, вчиняючи вбивст-

во чи замах на вбивство представника іноземної держави, бажав спровокувати збройне зіткнення між державами як суб'єктами міжнародного права. Ставлячи перед собою мету ускладнення міжнародних відносин, винний намагається досягти погіршення відносин між державами і якісно зменшити існуючий рівень міжнародних відносин, що відповідають цілям і принципам, передбачених Статутом ООН. Наявність спеціальної злочинної мети у цьому складі злочину дозволяє відмежувати склад злочину, передбачений ст.443 КК України від інших складів злочинів, об'єктивна сторона яких також передбачає посягання на життя особи, однак мета яких є інша – перешкодити законній діяльності потерпілого або у зв'язку з такою діяльністю потерпілого.

Також до міжнародних договорів слід звернутися при застосуванні ст.447 КК України, яка передбачає відповідальність за найманство. У ч.1 та ч.2 ст.447 КК України передбачено самостійні склади злочину, об'єктивна сторона яких є значно ширша, ніж положення про діяння, що входять до поняття «найманство», описане в ст.47 Додаткового Протоколу до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р. стосовно захисту жертв міжнародних військових конфліктів (Протокол I), та водночас співпадає з положеннями Конвенції про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням та навчанням найманців від 04.12.1989 р., яку Україна підписала, проте яка так і не набула чинності. Поняття «найманець» в ст.447 КК України не наводиться, тому в кожному конкретному випадку застосування положень цієї статті слід звертатись до Протоколу I або ж в примітці до ст.447 КК України розкрити поняття «найманець» як це зроблено в примітці до ст.359 КК Російської Федерації [13, с.140; 14, с.297], щоб уникнути неправильного трактування кола осіб, які підпадають під це поняття.

Характеристика піратства на міжнародному рівні міститься у ст.15 Конвенції про відкрите море, ст.101 Конвенції ООН з морського права та ст.3 Римської конвенції по боротьбі з незаконними актами проти безпеки морсько-

го судноплавства від 10.03.1988 р. Перші дві конвенції дають практично ідентичне визначення піратства – це будь-який неправомірний акт насильства, затримання чи грабежу, вчинюваний з особистих мотивів екіпажем чи пасажиром будь-якого приватного судна чи правового літального апарату і спрямовані: 1) у відкритому морі проти будь-якого судна чи літального апарату, осіб або майна, що знаходяться на їх борту; 2) проти будь-якого судна чи літального апарату, осіб чи майна в місці, що знаходиться за межами юрисдикції будь-якої держави, а також будь-який акт добровільної участі у використанні будь-якого судна чи літального апарату, вчинений з усвідомленням того, що судно або літальний апарат є піратськими.

Відповідно до Конвенції про боротьбу з незаконними актами проти боротьби морського судноплавства, піратськими діями визнаються: 1) насильницьке захоплення судна або встановлення над ним контролю; 2) насильство проти особи на борту судна (в тому числі її вбивство), якщо це може загрожувати подальшому безпечному плаванню судна; 3) знищення чи пошкодження судна, вантажу на його борту або морського навігаційного обладнання, що може загрожувати подальшому безпечному плаванню судна; 4) розміщення на борту приладів або речовин, котрі можуть знищити чи пошкодити судно або його вантаж, якщо це загрожує або може загрожувати подальшому безпечному плаванню судна; 5) повідомлення завідомо неправдивих відомостей, які тим самим створюють загрозу безпечному плаванню судна.

Порівнявши конвенційні норми про піратство та положення ст.446 КК України, можемо виділити такі відмінності:

1) відповідно до положень конвенцій піратство – це акт насильства стосовно іншого судна або літального апарату, особи або майна, що знаходиться на їх борту, а за КК України предметом злочину є морське чи річкове судно;

2) за конвенціями піратство вчиняється лише у відкритому морі, відкритому повітря-

ному просторі чи іншому місці поза межами територіальної юрисдикції будь-якої держави, а в КК України нічого не вказано про місце вчинення цього злочину;

3) відповідно до конвенцій суб'єктом піратства є екіпаж або пасажери судна чи літального апарату, що знаходиться у приватній власності, військовий корабель чи державне судно, екіпаж яких підняв бунт, а за КК України суб'єкт – загальний, тобто будь-яка особа, котра досягла 16 років.

Для приведення складу піратства у відповідність з нормами міжнародного права слід чітко вказати на місце вчинення злочину – відкрите море або інша територія поза межами юрисдикції будь-якої держави, щоб відмежувати піратство від розбою. Піратство в основному вчиняється на морі, факти повітряного піратства незначні [13, с.97], тому немає необхідності до предметів злочину включати повітряні судна. Також слід вказати, що немає потреби розмежувати морське та річкове судно, а слід навести загальне поняття – «водне судно».

Можемо зробити висновок, що при конструюванні складів злочину, передбачених Розділом XX КК України, вітчизняний законодавець врахував положення міжнародних договорів кримінально-правового характеру. Однак, слід зазначити, що ряд статей, які регламентують відповідальність за злочини проти миру і безпеки людства, все ж містять ряд прогалин та недоліків, які могли б бути враховані законодавцем при подальшому удосконаленні положень вітчизняного Кримінального Закону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Трайнин А. Н. Защита мира и уголовный закон / А. Н. Трайнин ; под ред. и с предисл. А. Я. Вышинского. – М. : Юридиздат НКЮ СССР, 1937. – 216 с.

2. Баймуратов М. Международное гуманитарное право и его имплементация в законодательство Украины / М. Баймуратов, Д. Гарраджаев // Юридический вестник. – 1998. – № 4. – С. 111–118.

3. Попович В. П. Питання імплементації норм міжнародного гуманітарного права в чинне кримінальне законодавство України / В. П. Попович // Держава і право. – 2002. – Вип. 17. – С. 382–386.

4. Basic rules of the Geneva Conventions and their Additional Protocols. – International Review of the Red Cross, 1988 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.icrc.org/eng/assets/files/other/icrc_002_0365.pdf.

5. Кучевська С. П. Проблеми гармонізації законодавства України про кримінальну відповідальність та статуту Міжнародного Кримінального Суду: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Кучевська С. П. – Львів, 2009. – 331 с.

6. Трайнин А. Борьба прогрессивных сил против уничтожения национальных групп и рас (Конференция в Нью-Йорке по борьбе с геноцидом) : стенограмма публичной лекции, прочитанной в Центральном лектории общества в Москве / А. Трайнин. – М., 1948. – 15 с.

7. Хавронюк М. І. Сучасне загальноєвропейське кримінальне законодавство: проблеми гармонізації : монографія / М. І. Хавронюк. – К. : Істина, 2005. – 264 с.

8. Кибальник А. Преступления против мира и безопасности человечества / А. Кибальник, И. Соломоненко ; под науч. ред. А. В. Наумова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 385 с.

9. Вартамян В. В. Уголовная ответственность за геноцид: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Вартамян В. В. – Ставрополь, 2000. – 198 с.

10. Гранкин И. Преступление геноцида в международной уголовной юстиции / И. Гранкин // Право и государство: теория и практика. – 2005. – № 6. – С. 98–109.

11. Мавлонов А. Х. Проблемы имплементации норм международного уголовного права в российском уголовном законодательстве / А. Х. Мавлонов, А. Б. Мезяев // Московский журнал международного права. – 1998. – Спецвыпуск (декабрь). – С. 138–139.

12. Маєвська А. Злочин геноциду і відповідальність за нього: міжнародно-правові но-

рми і національне законодавство / А. Маєвська // Проблеми законності. – 2000. – Вип. 44. – С. 225–229.

13. Князькина А. К. Конвенционные преступления в уголовном праве Российской Федерации: понятие, виды, общая характеристика : монография / А. К. Князькина ; под ред. А. И. Чучаева. – М. : Проспект, 2010. – 160 с.

14. Трикоз Е. Н. Преступления против мира и безопасности человечества: сравнительный и международно-правовой аспекты / Е. Н. Трикоз. – М. : Юрлитинформ, 2007. – 512 с.

14. Трикоз Е. Н. Преступления против мира и безопасности человечества: сравнительный и международно-правовой аспекты / Е. Н. Трикоз. – М. : Юрлитинформ, 2007. – 512 с.

Броневицька О. М. Відповідність регламентації відповідальності за злочини проти миру і безпеки людства міжнародним договором України кримінально-правового характеру / О. М. Броневицька // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 135–141 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12bomkpx.pdf>

Встановлено чинність міжнародно-правових договорів про боротьбу зі злочинами, які посягають на безпеку людства в цілому, порядок їх застосування на території України. Проаналізовано відповідність норм вітчизняного кримінального законодавства положенням міжнародних конвенцій.

Броневицкая О.М. Соответствие регламентации ответственности за преступления против мира и безопасности человечества международным договором Украины уголовно-правового характера

Установлено действие международно-правовых договоров о борьбе с преступлениями, посягающими на безопасность человечества в целом, порядок их применения на территории Украины. Проанализировано соответствие норм отечественного уголовного законодательства положениям международных конвенций.

Bronevitckaja O.M. Compliance of Regulation of Responsibility for Crimes against Peace and Mankind with the International Agreements of Ukraine of Criminal Legal Character

Validity of international legal agreements on the fight against crimes that infringe on the safety of the whole humanity and the order of their usage in Ukraine are determined. Compliance of internal criminal law provisions with the provisions of international conventions is analyzed.

Форум права